

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Таміла Яценко,

*докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця,
головна наукова співробітниця відділу навчання української
мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України
(м. Київ, Україна)*

У статті актуалізовано питання вивчення драматургії Лесі Українки в загальноєвропейському мистецькому контексті, розкрито особливості проведення компаративного аналізу п'єс Лесі Українки «Кассандра» і Генріха Ібсена «Ляльковий дім» із урахуванням стилізованої естетики неоромантизму.

Ключові слова: *українська література, методика навчання, Леся Українка, Генріх Ібсен, «нова драма», компаративний аналіз художнього твору.*

The article actualizes the issue of studying Lesya Ukrainka's drama in the European artistic context, reveals the peculiarities of conducting a comparative analysis of Lesya Ukrainka's plays «Cassandra» and Heinrich Ibsen's «Doll House» taking into account the stylistic aesthetics of neo-romanticism.

Key words: *Ukrainian literature, teaching methods, Lesya Ukrainka, Heinrich Ibsen, «new drama», comparative analysis of the work of art.*

У шкільному курсі української літератури учні мають можливість ознайомитись із багатогранною творчістю Лесі Українки на різних етапах навчання – у початковій, основній та старшій (профільній) школі. Така увага укладачів навчальних програм до особистості мисткині зумовлена художньою довершеністю, широкою тематикою її творів, можливістю трактувати та відкривати нові смисли творів залежно від вікових особливостей сприйняття.

Широкі можливості для осягнення творчості Лесі Українки в загальноєвропейському мистецькому контексті розкриває вивчення її творчості в старшій школі. На профільному рівні передбачено ознайомлення не лише з поезією, а й з драматургією української мисткині: драматичні поеми «Бояриня», «Одержима» і драма-феєрія «Лісова пісня». Державні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів орієнтують на розуміння модерністського характеру її творчості, пояснення зв'язку її творів із традиціями зарубіжної драматургії [5].

Підсумковим етапом вивчення творчості Лесі Українки в 10-му класі може бути проведення інтегрованого уроку позакласного читання із української та зарубіжних літератур, що передбачає актуалізацію знань десятикласників про творчість Лесі Українки та норвезького драматурга Генріка Ібсена. Такий вибір обґрунтовано тим, що творчість Г. Ібсена є невичерпним джерелом проблем, тем, образів і сюжетів для всієї оновленої європейської драматургії. Леся Українка із захопленням писала про скандинавського митця: «В кінці ХІХ століття драма розбила нарешті кайдани мертвої рутини, що то від них так довго та одважно намагався визволити її єдиний в своїм роді талан «північного рицаря» Г. Ібсена» [4, 36–37].

Матеріалом для дослідження на уроці стане текст соціально-психологічної драми «Ляльковий дім». Із «нових драм» Лесі Українки концентруємо увагу на «Кассандрі» як високохудожньому та продуктивному для дослідження й компаративного аналізу тексті. П'єси цих авторів наповнені духовною боротьбою, філософською полемікою, актуальною соціально-моральною проблематикою. Постійний сценічний і кінематографічний інтерес до «Лялькового дому» Г. Ібсена та «Кассандри» Лесі Українки показує, що морально-етичні проблеми, порушені в них, високі художні якості творів є актуальними й нині.

Ефективність проведення такого уроку можлива лише за умови прочитання учнями цих художніх творів та проведення попередньої аналітичної роботи. Методично обумовленою буде організація роботи дослідницьких груп, які презентують певний сегмент широкої і досить складної теми. Підсумковий етап уроку передбачатиме систематизацію та узагальнення здобутої інформації, висновок щодо утвердження європейських традицій у творчості Лесі Українки та водночас самотутність її творчості.

Літературознавчий аспект уроку передбачає розгляд модерністської творчості Лесі Українки, оскільки вона активно використовувала стильову естетику неоромантизму та символізму. У її творчості вперше у вітчизняному мистецтві досягає свого апогею інтелектуальна та психологічна драма, у якій увага з побутових обставин переноситься на переживання персонажів, їхні духовні шукання.

Панорамне осягнення драматургії Лесі Українки з двох наріжних концепцій драми – класичної та неоромантичної, дозволяє виділити два етапи: класична концепція драматичних

творів письменниці означена періодом із 1896 по 1905 роки; період, починаючи з 1905 року, характеризується утвердженням неоромантичної концепції драми в окремих творах Лесі Українки.

Концепція грецької «мойри», фатуму чи «долі» увиразнено домінує під різним видом у таких драматичних творах Лесі Українки, як «Прощання», «Блакитна троянда», «Одержима», «Вавилонський полон», «На руїнах», «У пущі», «Кассандра».

Неоромантична концепція «волі» в драматургії Лесі Українки не була наслідком якогось кардинально різкого повороту від класичної до неоромантичної концепції. Власне, це навіть не був якийсь точно спостережений у її творах перехід від класичної до «нової» драматичної техніки. Елементи однієї й другої концепції спостерігаються у різних періодах її творчості. Однак саме акт «волі», а не «долі» є однією з найбільш характерних ознак драматургії другого – неоромантичного періоду творчості Лесі Українки.

Конкретизуючи світоглядні основи неоромантизму Лесі Українки, десятикласники мають дійти до висновку, що мисткиня, пройнята західноєвропейською атмосферою неоромантики, водночас послідовно утверджує такі неоромантичні сюжети, образи, характери літературних героїв, які відповідають її художньому баченню. Неоромантизм творчості Лесі Українки виявляється в активному категоричному запереченні натуралізму, відхиленні матеріалістичної обумовленості явищ у художній літературі, постійному звертанні до індивідуального в людині, що виявлялося в докладному аналізі внутрішнього психологічного світу особистості, використанні одухотвореної історії, міфу, екзотики, біблійних тем, античних, старогрецьких сюжетів, мотивів та образів тощо.

Аналіз творів Лесі Українки переконує, що в них прослідковуються типологічні сходження із західноєвропейськими, що їх ядро – сильна індивідуальність, яка наполегливо шукає розв'язання філософських проблем життя не лише через логічний аналіз, але й інтуїтивно. Це дозволяє розглядати її драматичні поеми як надзвичайно яскраву і оригінальну сторінку «нової драми».

Обмежений час уроку вимагає певної схематичності у проведенні окремих етапів компаративного аналізу творів, зокрема щодо визначення їх сюжетів, композицій, провідних мотивів тощо.

Таким чином, наголосимо, що розвиток сюжету у п'єсах Г. Ібсена «Ляльковий дім» і Лесі Українки «Кассандра» здійснюється у двох планах: зовнішньому і внутрішньому.

У елементах сюжету акцентуємо на типологічних збігах: Нора мріяла про кохання-чудо з боку Хельмера; пристрасне кохання палає і в серці Кассандри, але Долон не може його розділити.

У обох творах втілено мотив дитинності-незрілості. Але якщо у Г. Ібсена головна героїня усвідомлює себе іграшкою-дитиною в руках інших, то у Лесі Українки Кассандра бачить цю дитинність у Долоні: він ще дитина для очей долі.

Композиція обох творів аналітична або ж ретроспективна. Розвиток сюжету залежить від подій, що стались задовго від початку дії драм: підроблений вексель Нори, так само як і поява Гелени в Трої, зринаючи у творах, щоразу дають поштовх для розвитку дії.

Для обох драм властивий відкритий фінал. Основний конфлікт не вирішено на матеріалі п'єс, а лише визначено до кінця. Вирішення конфлікту, кінець боротьби Кассандри і Нори можливий лише поза рамками твору.

Наступний етап уроку передбачає скрупульозну роботу з текстами, що дозволить глибоко охарактеризувати образи головних героїнь творів Г. Ібсена та Лесі Українки.

Міфологічний античний образ Кассандри у драматичній поемі української поетеси набуває ознак сучасної героїні. Кассандра, як і ібсенівська Нора із «Лялькового дому», – центральна постать твору. Кассандра провісниця, вона віщує те, що станеться. За тим, що є, вона сприймає те, що буде. Зовнішня дійсність відкривається їй внутрішньому зору. Люди звичайно живуть сьогоднішнім днем. Кассандра живе в двохплановому світі: теперішньому і майбутньому. Разом із тим у її образі немає нічого містичного, бо «її пророцтва постають не з духа, не з сліпоти екстазу, не з духовної екстатичної сп'янілості пітії, а з чіткої довершеності реального бачення» [3, 62]. Не боги відкривають їй майбутнє, вона сама його бачить, бо здатна до логічного аналізу, до раціоналістично-аналітичних висновків.

Опрацьовуючи літературно-критичні матеріали, старшокласникам буде цікаво зосередити увагу на дослідженнях В. Петрова та В. Агеєвої [1; 3]. Так, В. Петров, визначаючи тематику «Кассандри», вказував на поєднання в ній «фаустівської теми знання» із «прометеївською темою бунту й карі за бунт» [3, 28]. І до цих двох додано ще третю,

специфічно Кассандрину, тему провидіння, відчуття загибелі, свідомість несталости всього, що є, певности: Троя гине!» [3, 67]. В. Агеєва акцентує на феміністичному аспекті: наголошення відмінності жіночого і чоловічого світосприймання [1]. Тема пізнання у творі пов'язана з проблемою кари, а логіка поведінки Кассандри – це логіка етична, сформована на переконанні, що зло не може не породити нового зла. Фаустівську й прометеївську теми В. Агеєва доповнює сізифівською алюзією [1]. Леся Українка наголошує не стільки на служінні людям, скільки на величчї страждань і непокори. Кассандра знає, що їй чекає неминуча смерть і приймає її. Заради високої істини вона віддає життя. Так само і Нора у «Ляльковому домі» Г. Ібсена жертвує щастям материнства і не приймає благань чоловіка, який відступився від неї, заради високої етичної мети – стати особистістю.

Отже, учні мають дійти висновку, що однією з ознак «нової драми» є соціально-психологічна проблематика. У драмах Г. Ібсена «Ляльковий дім» і Лесі Українки «Кассандра» чітко простежується ряд типологічних сходжень у проблемах, поставлених авторами. Положення головних героїнь – Нори і Кассандри – як в родині, так і в суспільстві, соціально обумовлене. Нора сприймається батьком, а потім і чоловіком, як іграшка, вона не має юридичних прав для оформлення позики як фізична особа, її етичні міркування суперечать не лише суспільним нормам, але й не знаходять підтримки у Хельмера – найближчої людини, заради якого вона власне пішла на злочин. Кассандра для своїх рідних і всього міста – зловісниця, яку можна пообіцяти, не питаючи її згоди, Ономаю за військову підтримку. Для сім'ї вона також іграшка, на її почуття до Долона ніхто не зважає, розмова з лідійським царем – лише формальність. Суспільство визначає рід занять жінці: для Нори – це сім'я, виховання дітей, якщо жінка починає працювати (приклад – Фру Лінне та Нора, яка крадькома переписує папери не лише із-за Хельмера), ставлення до неї стає упередженим. Кассандра за кужелем схвально сприймається братом Деїфобом, оскільки це личить дівчині: «Отож пряди й не пророкуй!», а віщує нехай Гелен.

Проте вирішальну роль у долях обох героїнь грає не зовнішній, соціальний, а внутрішній, психологічний, конфлікт. Обидві прагнуть бути вірними своєму відчуттю правди.

Необхідним є підтвердження роздумів учнів цитати із текстів драматичних творів. Яскравості та емоційності уроку

нададуть інсценізації ключових фрагментів творів, виразне читання монологів головних героїнь, у яких повною мірою розкриваються їхні характери, зокрема, «Над всіх старших найстарша Правда» (Кассандра); «Я гадаю, що передусім людина... я звільнюся від усіх цих пут...» (Нора).

Порівнюючи двох героїнь, учні мають знайти у них як спільне так і відмінне. Адже Нора тільки стає на шлях правди, а Кассандра йде по ньому, але для обох є час вагань, і обидві роблять екзистенційний вибір, хоча одна йде в життя, інша – в смерть. Фінал уроку повинен акцентувати на тому, що засоби «нової драми», які використовувала Леся Українка, мають типологічні збіги з драматургічною технікою Г. Ібсена. Дослідники творчості української письменниці відзначають, що вона хоч і ввійшла в драматургію з тематикою і методами, що використовував Г. Ібсен, проте згодом знайшла свій власний шлях, котрий сягає корінням доби античної трагедії, підбиває досвід щонайкращих зразків класичної драми й утверджується як глибоко національний, що гармонійно входить у простори всесвітньої культури. І саме останній період драматургічної творчості Лесі Українки, в якому суто національні ноти перегукуються з універсальними, є чи не найбільшою вершиною, становить найвище досягнення її як художниці слова, творця української драми загалом.

Література

1. Агєєва В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки у постмодерній інтерпретації. Київ : Либідь, 2001. 264 с.
2. Генрік Ібсен. Ляльковий дім: п'єси / переклад з норв. О. Сенюк та ін. Харків: Фоліо, 2011. 349 с.
3. Петров В. Драматична поема Лесі Українки «Кассандра». *Вісник АН УРСР*. 1991. № 2. С. 61–67.
4. Українка Леся. Кассандра. Твори: у 4-х т. Київ : Дніпро, 1981–1982. Т. 2. С. 82–176.
5. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класів (профільний рівень) : Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407 [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.